

## АДАПТИВНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА(АФК)В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ В ПЕРІОД З 1945 ПО 1967 РОКИ

У статті розглянуто особливості розвитку адаптивної фізичної культури (АФК) у період з 1945 по 1967 роки. Зазначено, що на цьому історичному етапі були сформовані чотири напрямки АФК в роботі зі сліпими та слабозорими дітьми.

**Ключові слова:** адаптивна фізична культура, корекційно-рухові вправи, діти з вадами зору

В статье рассмотрены особенности развития адаптивной физической культуры (АФК) в период с 1945 по 1967 года. Отмечено, что на этом историческом этапе были сформированы четыре направления АФК в работе со слепыми и слабовидящими детьми.

**Ключевые слова:** адаптивная физическая культура, коррекционно-двигательные упражнения, дети с нарушениями зрения

Наприкінці ХХ та початку ХХІ століття Україною були ратифіковані міжнародні правові угоди та створено відповідну правову базу, що призвело до позитивних змін у вітчизняному законодавстві стосовно проблем інвалідів. Прогрес у законодавчій політиці нашої держави створив нові перспективи у вирішенні проблем інвалідів цілому та інвалідів по зору, зокрема.

Основними питаннями, що потребують негайного вирішення, є соціалізація та інтеграція осіб з вадами зору в суспільство. Одним із перспективних шляхів вирішення цих питань є залучення інвалідів по зору до занять адаптивною фізичною культурою (АФК).

Різноманітні аспекти фізичної культури для інвалідів по зору висвітлювались у роботах цілої плеяди авторів (Є.С. Аветисов, Р.Н. Азарян, В.Г. Григоренко, Г.Г. Демірчоглян, Я.І. Дуткевич, Л.Ф. Касаткін, В.А. Кручинін, Н.А. Остапенко, Л.В. Сековець, Л.А. Семенов, Б.В. Сермєєв, Л.І. Солнцева, Б.Г. Шеремет, В.П. Шликов та ін.). Роботи науковців, що були підготовлені в Україні за останнє десятиріччя (А.Л. Андрасян, Н.Г. Байкіна, В.Г. Григоренко, Л.А. Єракова, Ю.А. Картава, В.Г. Ковиліна, В.М. Ремажєвська, Д.О. Силантьєв, Є.П. Синьова, Р.В. Чудна, Б.Г. Шеремет та ін.) значно розширили можливості для забезпечення процесу реалізації ідеї всебічного фізичного, розумового та психічного розвитку особистості з вадами зору.

Проте, узагальнюючих робіт, присвячених проблемі розвитку фізкультурно-оздоровчої та

спортивної діяльності осіб з вадами зору в Україні, ані за кордоном не було зроблено. У зв'язку з цим дослідження, присвячене аналізу, узагальненню та систематизації досвіду в галузі АФК осіб з вадами зору, є актуальним. У даній статті ми розглянемо особливості розвитку АФК у період з 1945 по 1967 роки.

Організація навчально-виховного процесу школи сліпих у післявоєнні роки мала певну своєрідність. Контингент дітей був неоднорідним за рядом факторів. Велика кількість переростків та пізноосліплих дітей вимагали пошуку нових рішень та підходів у роботі зі сліпими дітьми. Тому поряд з боротьбою за загальне обов'язкове навчання дітей з вадами зору найважливішим питанням було подальше удосконалення змісту навчання сліпих.

Завдяки кропіткій науково-практичній роботі талановитого вчителя ленінградської школи сліпих та слабозорих М.М.Шеповальнікова у 1948 р. було видано першу в СРСР програму та методичні вказівки з фізичного виховання учнів шкіл сліпих. Необхідність цієї роботи назріла ще у довоєнний період, але здійснити її вдалося лише на даному історичному етапі. У програмі було звернуто увагу на важливість фізичного виховання у формуванні якостей та навичок, необхідних у праці та побуті сліпих дітей. Особливий акцент було зроблено на адаптації рухливих та спортивних ігор у роботі спеціальних шкіл: "Сліпі грають і можуть грати в ті самі ігри, що і зрячі, але за умови пристосування цих ігор до особливостей сліпої дитини" [9].

Подібний підхід не був чимось новим, але дозволив у практичній роботі зосередити увагу на розробці адаптованих ігор для забезпечення якісної рухової діяльності сліпих дітей. Аналізуючи програму, слід сказати, що спеціальні методичні вказівки стосувались, в першу чергу, занять з гімнастики. Адже це питання було найбільше висвітлено у теоретичних розробках науковців та практичній роботі спеціальних шкіл. Такі розділи роботи як плавання, лижна підготовка, легка атлетика, ігри були розроблені на основі програми масової школи. Вказівки з планування та обліку роботи, лікарського та педагогічного контролю дозволили конкретизувати роботу з фізичного виховання сліпих дітей.

Важливого значення надавали рекреаційно-оздоровчій роботі зі сліпими дітьми, зокрема у літній період. Прогулянки, екскурсії, ближній туризм, проведення фізкультурних атракціонів, змагань та спортивних свят дозволяли підвищити рухову активність дітей в позашкільній роботі, навіть у канікулярний період.

Згідно календарного плану занять з фізичного виховання, учні VI-XI класів міських шкіл сліпих повинні були приймати участь у внутрішніх шкільних змаганнях з легкої атлетики, плавання, гімнастики та лижної підготовки. Найкращі учні мали брати участь у міських та республіканських змаганнях.

На початку 50-х років спостерігалася тенденція в зміні співвідношення кількості сліпих і слабозорих учнів. Дослідження, проведені кафедрою тифлопедагогіки Ленінградського державного педагогічного інституту імені О.І.Герцена у 1949 р., виявили 44% слабозорих. У подальшому на фоні зменшення кількості дітей із тотальною сліпотою значно зростав

контингент слабозорих і сліпих дітей з залишковим зором. Причиною цих змін стали покращення умов життя населення та досягнення у розвитку медицини, які дозволили значно знизити рівень інфекційних захворювань.

Значне збільшення кількості слабозорих дітей вимагало розробки науково обґрунтованих методик навчання і виховання зазначеної категорії дітей. Виникла об'єктивна необхідність розробки методик фізичного виховання та фізичної реабілітації слабозорих, а також створення рекомендацій щодо їхньої участі у спортивній діяльності. Усвідомлення необхідності пошуку перспективних шляхів навчання і виховання слабозорих вимагало проведення комплексних досліджень. Дослідження офтальмологів (Н.Г.Крачковської, А.В.Рославцева, Н.В.Серпокрил), тифлопедагогів та психофізіологів (А.С.Ганжія, М.І.Земцової, Б.І.Коваленко, Н.Б.Коваленко, М.П. Кондакова та ін.) дозволили зробити висновки про доцільність і необхідність використання у навчанні залишкового зору не лише у слабозорих, а й у дітей з гостротою зору до 0,05 нормального зору.

Науково-дослідна робота з реабілітації пізноосліпших, розпочата ще під час війни провідними дефектологами М.І.Земцовою, Б.І.Коваленко та В.С.Сверловим, дозволила розробити ряд конкретних методичних прийомів формування просторової орієнтації. Було видано наукові праці М.І.Земцової "Просторова орієнтація сліпих" (1946) та В.С.Сверлова "Відчуття перешкоди та її роль в орієнтуванні сліпих" (1949), "Просторова орієнтація сліпих" (1951), А.С.Ганжій "Виховання навичок просторової орієнтації та самостійна ходьба учнів у школах для незрячих дітей" (1953). Впроваджуючи в практику навчання дані розробки, заняття з розвитку просторової орієнтації проводили в усіх школах для сліпих та слабозорих в Україні, керуючись при цьому навчальними планами та програмами. Основною формою роботи виступали екскурсії, прогулянки та орієнтувальні ігри. У Київській, Одеській, Харківській та Мукачівській школах завдяки проведенню такої роботи на уроках фізичного виховання було отримано прекрасні результати.

Незважаючи на значні успіхи педагогів у даному напрямку роботи, проблема розвитку просторової орієнтації дітей з порушеннями зору потребувала подальших досліджень. Не існувало єдиної методики навчання навіть у межах однієї школи. Заняття з просторової орієнтації проводили різні педагоги. Так, у Київській школі сліпих організацією цих занять займалися вчителі географії, фізичної культури та вихователі, а в Одеській – класоводи, вчитель фізичної культури та вихователі [2].

Особливу роль у подоланні недоліків фізичного розвитку дітей з вадами зору у середині 50-х років почали відігравати дитячо-юнацькі організації. Одним з напрямків їхньої діяльності була рекреаційно-оздоровча сфера. Якщо у 30-ті роки піонерські організації у школах сліпих лише розпочали свою роботу, то у досліджуваній період було здійснено конкретні кроки у покращенні навчально-виховної роботи спеціальної школи. Розвиток навичок орієнтування, подолання апатичності та малорухливого способу життя стали одними з головних завдань у роботі піонерської організації школи сліпих. Організація активного відпочинку сліпих дітей, а саме організація та проведення походів та екскурсій, відігравали важливу роль у подоланні вторинних відхилень, викликаних

порушеннями зору. Наприклад, у Молотовській школі сліпих учні у позаурочний час з великим бажанням приймали участь у пішохідних та лижних походах. Проведення під час походів ігор, спрямованих на розвиток спритності, швидкості, орієнтування викликало живий інтерес у дітей [4].

Трирічний досвід організації піонерських таборів сліпих дітей зі зрячими, здійснений у Кисловодській школі сліпих в період з 1951 по 1953 рр., дозволив накреслити нові шляхи у питанні соціальної адаптації дітей з вадами зору. На передньому плані виступала рекреаційно-оздоровча робота. Завдяки діяльності фізкультурного, танцювального, шахового та інших гуртків створювались прекрасні умови для подолання негативних наслідків сліпоти. Участь сліпих дітей у спортивних спартакіадах нарівні зі зрячими та їхні позитивні результати значно підвищували власний авторитет [1].

Організація активного відпочинку дітей з вадами зору під час літніх канікул практикувалась у багатьох спеціальних закладах СРСР. Так, учні Ризької школи сліпих у літній період здійснювали багатоденні пішохідні походи. У підготовці до цих складних випробувань сліпі діти вчилися плавати, бігати, їздити на човнах. Вони брали участь у спортивних змаганнях з перетягування канату, бігу, стрибків. Змагаючись на шахових турнірах зі зрячими, неодноразово ставали переможцями.

Отже, практичний досвід проведення рекреаційно-оздоровчих та спортивно-масових заходів в роботі дитячо-юнацьких організацій та під час літніх канікул в школах для сліпих дітей наочно показав значущість та необхідність даного напрямку роботи. Її здійснення дозволяло активізувати рухову діяльність сліпих дітей у позакласний та канікулярний час. Можливість вільного вибору засобів, методів та форм організації дітей створити позитивний фундамент для популяризації рухової активності серед сліпих. Рекреаційна робота не мала замінити заняття з фізичного виховання та просторової орієнтації, а слугувала їхнім якісним доповненням.

Розуміння важливості питань фізичного виховання для всебічного розвитку дітей з вадами зору та накопичення вагомого практичного досвіду обумовили пошук науково-дослідної роботи у 60-х роках ХХ ст. в СРСР у різних галузях та напрямках.

Наукові дослідження Е.М. Білостоцької, А.І. Дашевського, Г.Г. Демірчогляна, Л.А. Димшица заклали підґрунтя для розробки спеціальних методик корекційно-розвиваючих вправ для очей при різноманітних зорових порушеннях [3].

Завдяки розробкам Л.Б.Самбікіна було видано перший в СРСР посібник з організації та проведення ігор зі сліпими дітьми. Дана робота дозволила широкому колу вчителів та вихователів підвищити якість проведення фізкультурно-оздоровчої навчальної та позакласної роботи.

У 1963 р. у Києві завдяки науковим розробкам співробітників відділу дефектології НДІ педагогіки УРСР І.С. Моргуліса та Н.С. Царика було підготовлено методичні рекомендації щодо організації та проведення дозвілля у школах-інтернатах для сліпих дітей. Автори наголошували, що активізація рухового режиму створює найбільш сприятливі умови для

розумового та фізичного розвитку та корекції сліпої дитини. Основним інструментом виступають рухливі та спортивні ігри, які проводять на свіжому повітрі в позаурочний час [6].

В Україні дослідження значення сенсорних компонентів у руховій орієнтації сліпої дитини займався І.С.Моргуліс. Експеримент було організовано на базі Київської та Житомирської шкіл з учнями I-IV класів. Спираючись у своєму дослідженні на теоретичні положення І.М.Сеченова про рухову діяльність, він на експериментальному матеріалі довів, що порушення або недорозвиток рухів є наслідком недорозвитку сенсорного досвіду [7].

Значна робота з узагальнення досвіду фізкультурно-оздоровчої діяльності у провідних школах для сліпих дітей УРСР була проведена М.Н. Деркач та В.М. Щербинуою. Її результатом стало видання у 1966 р. методичного посібнику "Корекційно – рухові вправи для учнів школи сліпих", у якому було надано методичні поради щодо здійснення корекції недоліків фізичного розвитку та рухової діяльності сліпих дітей. Дослідники висвітлили систему ефективних корекційно-рухових вправ та методичних прийомів їх застосування, враховуючи дані про найбільш поширені порушення рухової діяльності учнів шкіл сліпих. М.Н. Деркач та В.М. Щербина виділили наступні вправи:

- а) корекції та розвитку дотику, рухів дрібних м'язів рук і мікроорієнтації;
- б) розвитку макроорієнтації та формування вміння використовувати в руховій діяльності збережені аналізатори;
- в) корекції та розвитку правильної координації рухів;
- г) корекції та розвитку правильної регуляції сили рухів;
- д) корекції недоліків постави.

Серед найбільш ефективних прийомів унаочнення рухів автори виділили такі: а) слухового унаочнення (демонстрація рухів для слухового сприймання);

- б) тактильного унаочнення (дотикового обстеження);
- в) м'язового унаочнення (пасивного виконання) рухів.

Слухове унаочнення слід проводити для сприйняття на слух рухів, пов'язаних з пересуванням у просторі (різні види ходьби, бігу, танцювальні рухи, окремі гімнастичні вправи та ін.). Його необхідно супроводжувати описом виконуваних елементів, щоб діти не тільки чули, а й уявляли рухи.

Тактильне унаочнення застосовується для сприйняття статичних положень, окремих елементів рухів і, в окремих випадках (коли рух не пов'язаний з пересуванням у просторі) руху в цілому.

М'язове унаочнення застосовується з метою створення адекватного уявлення про рухи, шляхом свідомого пасивного виконання, а тому, пасивне виконання завжди слід супроводжувати поясненнями.

Усі вищенаведені прийоми навчання рухам сліпих дітей, на думку авторів, повинні застосовуватися в комплексі. Основна увага вчителів та вихователів має бути спрямованою на розвиток свідомої рухової культури, щоб набуті в школі рухові навички й уявлення задовольняли вимоги, які поставить перед ними життя після закінчення школи.

Аналіз науково-методичної літератури, планів та програм шкіл сліпих та слабозорих того періоду показав наступне. Зміст, форми та методи навчально-

виховної роботи у школі сліпих та слабозорих постійно удосконалювались під впливом нових теоретичних та практичних розробок. Впровадження у роботу школи занять з лікувальної фізичної культури, корекційних та музично-ритмічних занять, розробка спеціального обладнання дозволили значно оптимізувати навчальний процес.

Десятирічний досвід роботи ритміко-танцювального гуртка (1956-1966) у Мукачівській та трирічний досвід роботи Харківської (1963-1966) шкіл сліпих із включення ритміки в заняття з коригуючої гімнастики дозволив розробити нові методи та методичні прийоми у навчанні рухових дій. На практиці було доведено високу ефективність занять з ритміки у подоланні вторинних відхилень у розвитку дітей з вадами зору. Відмічено покращення координації рухів, постави, навичок ходьби, орієнтації у просторі та збагачення образних уявлень під впливом ритмічно-танцювальних занять [5].

Програма та навчальний план 1957-1958 років дозволили проводити індивідуальні заняття з корекції дефектів розвитку учнів у кожному класі. Це дало можливість на практиці здійснити диференційований підхід в роботі зі сліпими та слабозорими дітьми. Згідно навчального плану в початковій школі на заняття "з корекції фізичного розвитку, мови та інших недоліків" спеціально виділялось 4 години на тиждень.

Заняття спортом, які розпочали застосовувати в роботі зі сліпими у 30-ті роки, у досліджуваній період вийшли на якісно новий рівень. Реалізація програми з фізичного виховання, розробленої у 1948 р., дозволила підняти рівень спортивно-масової роботи серед учнів спеціальних шкіл. Шкільні змагання з легкої атлетики, гімнастики, шахів, шашок, плавання та інших видів спорту сприяли популяризації цього напрямку адаптивної фізичної культури. Ще одним фактором, який забезпечив поширення інтересу до занять спортом, стала діяльність Українського товариства сліпих (УТОС). Саме завдяки роботі УТОС в Україні проводили республіканські змагання з шахів, шашок, легкої атлетики тощо. Керівну роль у проведенні всесоюзних та участі у міжнародних змаганнях серед сліпих відіграло Всеросійське товариство сліпих. Перші міжнародні змагання серед юнаків з вадами зору відбулись у 1957 р. у Ленінграді. Починаючи з 1958 р., збірна СРСР почала приймати участь у чемпіонатах світу та Європи [8].

Таким чином, наприкінці досліджуваного етапу було сформовано чотири напрямки АФК сліпих та слабозорих: фізичне виховання, спорт, рекреація та реабілітація. Кожен з цих напрямків мав своєрідність та різний рівень розвитку. Найкраще висвітлювалися питання фізичного виховання. Спортивний та рекреаційний напрямки, що масово розпочали використовувати у СРСР в 30-ті роки ХХ століття, активно розвивались у 50-60 ті роки. Реабілітаційний напрямок було лише започатковано.

#### Список використаних джерел

1. Галицкая Н. М. Трехлетний опыт проведения пионерского лагеря слепых детей со зрячими / Н. М. Галицкая // Тифлопедагогика: сборник докладов / под ред. Б. И. Коваленко. – М.: Из-во АПН РСФСР, 1956. – С. 156-162.
2. Ганжій А. С. Виховання навичок просторової орієнтації та самостійна ходьба учнів у школах для незрячих дітей / А. С. Ганжій – К.: Радянська

- школа, 1953. – 118 с.
3. Демирчоглян Г. Г. Гимнастика для глаз / Г. Г. Демирчоглян, В. И. Якутин. – М.: ФиС, 1987. – 32 с.
  4. Кудрявцева О. П. Пионерская организация в школе слепых / О. П. Кудрявцева, А. А. Кустова, К. А. Фадеева // Тифлопедагогика: сборник докладов / под ред. Б. И. Коваленко. – М.: Из-во АПН РСФСР, 1956. – С. 137-156.
  5. Лукьянова Н. Я. Использование ритмики при коррекции дефектов / Н. Я. Лукьянова // Специальная школа. – 1966. – № 4. – С. 108-111.
  6. Моргуліс І. С. Організація дозвілля в школі-інтернаті для сліпих дітей: методичний лист / І. С. Моргуліс, Н. С. Царик. – К.: Вид-во УТТ, 1963. – 44 с.
  7. Моргулис И. С. Значение сенсорных компонентов в двигательной ориентировке слепого ребенка / И. С. Моргулис // Специальная школа. – 1964. – № 3. – С. 83-88.
  8. Перфильева Л. А. Спорт во Всероссийском обществе слепых / Л. А. Перфильева. – М.: ВОС, 1989. – 38 с.
  9. Шеповальников М.М. Физическое воспитание учащихся в школах для слепых детей / Программа и методические рекомендации. – М.: Учпедгиз, 1948. – 56 с.

The article discusses the features of adaptive physical education (APE) in the period from 1945 to 1967. It is noted that at this point in history were formed four lines in the APE with the blind and visually impaired children.

**Keywords:** adaptive physical education, correction-movement exercises, children with visual impairments

*Отримано 8. 11.2012*

УДК 376.352.001.6

*Є.П. Синьова*

## МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ У ТИФЛОПСИХОЛОГІЇ

У дослідженнях тифлопсихології використовуються психологічні методи, побудовані на загальних та спеціальних принципах та адаптовані до зорових можливостей контингенту учасників експериментальної роботи. Адаптація загально психологічних методів полягає у врахуванні індивідуальних та групових можливостей візуального сприймання матеріалу. Зокрема, – це дотримання вимог до пред'явлення наочності слабозорим дітям, переведення візуальних методик у вербальні, або